

ŞOR DESTANLARINDA MERKEZİ KAHRAMAN VE KARAKTER TİPOLOJİSİ: DAVRANIŞSAL ÖZELLİKLER VE TOPLUMSAL ROLLERİN İZİNDE

THE CENTRAL HERO AND CHARACTER TYPOLOGY IN SHOR EPICS: BEHAVIORAL TRAITS AND SOCIETAL ROLES

Onur Alp KAYABAŞI*-Fatih SALMAN**

ÖZ: Destanlar, tarih boyunca toplumun kültürel kimliğini şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Türk destanları, sözlü geleneğin zenginliğiyle kuşaktan kuşağa aktarılacak bugüne ulaşmış, zaman içinde değişikliğe uğrayarak zenginleşmiştir. Destanlar, Türk milletinin ortak değerlerini yansıtır ve geçmişten günümüze kadar uzanan bir kültürel mirasın taşıyıcısı olarak varlığını sürdürür. Şor sözlü geleneğinde de kahramanlık destanları önemli bir konuma sahiptir. Şor destanları da diğer Türk destanlarıyla benzer şekilde halkın gelenekleri, düşünceleri, beklentileri, tutumları, tarihi ve kültürel mirası gibi konuları ele alır. Kahraman, bu unsurları içselleştirir ve bir ideal değer hâline dönüştürür. Halkın beklentilerine ve değerlerine uygun şekilde davranarak tipik özellikler sergiler. Bu çalışmada Şor Türklerinin destan kahramanlarının tip özellikleri, Metin Ergün'ün "Şor Kahramanlık Destanları" isimli eserinde yer alan on beş destan metni incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Merkezî kahramanın sekizi doğal, on biri davranışsal olmak üzere toplamda on dokuz adet tip özelliği belirlenmiştir. Alt tiplerde ise farklı bir sınıflandırma yaklaşımı benimsenerek dinamik ve edilgin alt tipler ortaya çıkarılmıştır. Böylece Şor Türklerinin destanlarında merkezî kahramanın tutum ve davranışları ile toplumun algısı, bakış açısı ve zihin dünyasının nasıl yansıtıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şorlar, Tip, Merkezî Kahraman, Destan, Dinamik ve Edilgin Alt Tip

ABSTRACT: Epics have been significant elements shaping the cultural identity of societies throughout history. Turkic epics, enriched by the richness of oral tradition, have been passed down from generation to generation, evolving and enriching over time to reach the present day. These epics reflect the common values of the Turkic people and serve as carriers of a cultural heritage that spans from the past to the present. In the Shor oral tradition, heroic epics also hold a prominent position. Just like the other Turkic epics, they address issues such as the traditions, thoughts, expectations, attitudes, historical narratives, and cultural legacies of the people. The hero internalizes these elements and transforms them into ideal values, exhibiting typical characteristics by adhering to the expectations and values of the people. This study attempts to

* Prof. Dr.-Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı/Aksaray-onuralpkayabasi@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-4744-4798)

**Bilim Uzmanı.-Avanos Ahmet Ergün Ortaokulu/Nevşehir -salmanfatih@windowslive.com (Orcid: 0000-0002-6083-6577)

reveal the characteristic features of the heroes in Shor Turkic epics through an analysis of fifteen epic texts presented in Metin Ergun's work titled 'Shor Heroic Epics'. A total of nineteen characteristic features were identified, comprising eight natural and eleven behavioral characteristics. Additionally, a classification approach was adopted to distinguish dynamic and passive subtypes. Thus, the study aims to uncover how the attitudes and behaviors of the central hero in Shor Turkic epics reflect the perception, perspective, and mental world of the society

Keywords : Shor, Type, Central Hero, Epic, Dynamic and Passive Subtype

Giriş

Sözlü geleneğin önemli bir parçası olan destanlar, mitolojik dönemden sonra ortaya çıkar ve günümüze kadar uzanan bir süreçte anlatıcılar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılarak halkın anlayışına ışık tutarlar. Destanlar, genellikle merkezde bir kahramanın etrafında şekillenen, kahramanın ve çevresindekilerin yaşadığı zorluklarla mücadelesini konu alan anlatımlardır. Bu edebi ürünlerde merkezî kahramana büyük bir sembolik anlam yüklenir ve kahraman halkın zihinsel dünyasını, bakış açısını ve beklentilerini temsil eder. Destan metinlerinin incelenmesi, merkezî kahramanın tipik özelliklerini belirleyerek bir milletin geçmişi, felsefesi ve zihinsel yapıları hakkında derinlemesine bilgi sağlar ve böylece bu kültürel değerlerin daha iyi anlaşılmasını sağlar.

1. Şor Türkleri

Şorlar, Güneybatı Sibirya'da yaşayan, nüfusu az olan küçük bir Türk grubudur. Başlangıçta Kemerova bölgesinde yaşamaktaydılar, ancak 1940 yılından sonra Hakas Türklerinin bölgesine dâhil edilerek onların bir kolu olarak kabul edildiler. Bu küçük Türk grubunu ayrı bir etnik grup olarak tanımlayan ve onlara "Şor" adını veren kişi ise Radloff'tur. Öncesinde, 19. yüzyılın sonlarına kadar, bu grup Demir Tatarları (Kuznetsk), Kondom Tatarları veya Mrasss Tatarları olarak biliniyordu (Ergun, 2006: 9).

Şorlar Güney Sibirya'nın en eski halklarından ve yaşamlarını Kemerova ilinin güney kısmında, Tom Nehri'nin Kondom ve Mrass kollarının havzasında sürdürmektedir. Bu nehir bir tarafta Altay halkıyla diğer tarafta ise Hakas halkıyla çevrili bir konumdadır. Az sayıda olmalarına rağmen Şorlar zengin bir folklor mirasına sahiptir. Kahramanlık destanları, kültürlerinin önemli bir parçası olarak hâlâ yaşamaktadır (Çudoyakov, 2007: 17).

Şorlar çoğunlukla Kemerovo Bölgesi'nin Nuvokuznetsk ve Taştagol bölgelerinde yoğunlaşmıştır, küçük bir grup ise Hakasya ve Altay Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bağcı bu nüfus verilerinin benzer olduğunu ifade ettikten sonra, 1931-2002 yılları arasında nüfusun artmamasının araştırılması gerektiğini düşünmektedir. Olası nedenler arasında egemen bir grup tarafından asimilasyon, çoğalmalarını engelleyici önlemler, başka etnik gruplara entegrasyon ve resmi rakamlarla bilinçli olarak az gösterme bulunmaktadır. Ancak bu durumun bilimsel olarak araştırılıp

kanıtlanmadığını ve kesin bir yargıya varılamayacağını ifade etmektedir (Bağcı, 2011: 13).

Şorlar iktisadi olarak demircilik ve avcılık olmak üzere iki temel geçim kaynağına sahipti. Demirden ürettikleri araçlarla ün kazandılar: kazma, balta, kazanlar, sacayakları... Şor halkı tarımla pek uğraşmazdı. Ancak, tarım aletlerini ticarete takas ederek ve yerine sığır, keçe gibi gerekli malzemeleri temin ederek dikkate değer bir gelir elde ederlerdi. Tarım ekonomisi çok gelişmediği için bu araçları muhtemelen komşu ülkeler için ürettikleri düşünülebilir. Şorlar, demircilik sanatlarının yanı sıra avcılıkta da becerikli oldukları için geçimlerinin bir kısmını avcılıkla sağlamışlar ve kendi av malzemelerini yapmışlardır. Av malzemelerinin yanı sıra savaş silahları yapma konusunda da ustalaşmışlardır. Rus Kazakları, kendi düşmanlarından daha iyi silahlara sahip olmalarına rağmen, kullanım kolaylığı ve dayanıklılığı nedeniyle Şor zırhlarını elde etmek için çaba gösterirlerdi. 17. yüzyılın sonlarındaki savaşta, Hakas prensleri savaşçılarını bu zırhlarla donatırdı. Şorlar, demircilikteki bu ustalıklarına rağmen, kazançlarını kendi iyilikleri için kullanamadılar. Komşuları, onları vergilendirerek yıllarca sömürdükleri için sanayi alanında ilerleme kaydedemediler ve sürekli vergilendirilip yıllarca borç ödemek zorunda kaldılar. Bu nedenle, dönemin sanayi toplumu olmaları gerektiği halde, yıllarca sefalet ve yoksulluk çektiler (Bağcı, 2011: 20).

Şor Türklerinde avcılar ve balıkçılar avlanmaya çıktıklarında mutlaka bir destan anlatıcısı olan "kayçı"yı yanlarına alırlar. Av başlamadan önce, kopuzun sesi eşliğinde kayçılar tarafından söylenen destanları ve eski kahramanların mücadelelerini dinlerler. Bu uygulamanın avı bereketli yapacağına inanılır çünkü dağ ve orman ruhu ya da iyesi, kopuz eşliğinde kay dinlemekten mutlu olur. Kaycının boğuk ve kendisine has sesiyle ava başlayan avcılar ormanın ruhunu memnun ederler ve "tayga eezi" olarak adlandırılan ruh, avlarını bereketli kılar. Eğer kayçı olmadan avlanmaya çıkılırsa avın bereketsiz geçeceği ve yine "tayga eezi" tarafından cezalandırılacağına inanılır. Bu cezanın avcının ailesine, malına ve mülküne zarar verebileceği düşünülür (Ergun ve Aça, 2004: 74).

Şorlar, Sibirya Türklerinden biri olarak yaklaşık iki yüzyıldır Sovyetler Birliği'nin misyonerlik faaliyetlerine maruz kalmıştır. Misyonerler, uzun bir süredir gençleri Şamanizm'den uzaklaştırmak, Hristiyanlaştırmak; kültürlerini, inançlarını yok etmek ve Ruslaştırmak gibi hedeflerle Şorları etkilemeye çalışmışlardır (Ergun, 2006: 9).

Radloff, akademik açıdan ilk çalışmayı yaparak Şor destanlarını yazılı metin haline getiren araştırmacıdır ve bu metinlerin notlarını *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-sibiriens, Gesammelt und Übersetzt, 1. Theil: Die Dialecte des Eigentlichen Altai; Der Alteier, Teleuten, Lebed-Tataren, Schoren und Sojonen* (Güney Sibirya ve Dzungar Boylarında Yaşayan Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı çalışmasında

paylaşmıştır. Radloff, Şorçayı diğer Altayca lehçeleri olan Altayca, Teleyütçe, Çernev ve Lebed Tatarcası gibi Altaycanın bir şivesi olarak değerlendirmektedir (Çudoyakov, 2007: 18, 195).

Şor destanlarıyla ilgili akademik anlamda ilk çalışmayı Radloff 1861 yılında gerçekleştirmiştir. Mrass Nehri boyunca yaptığı seyahat sırasında kayıcılardan derlediği bu çalışmada, Novokuznetsk şehrinden geçip Miski köyüne kadar gitmiştir. Seyahat boyunca Şor dili ve folklorunu inceleyen Radloff sekiz Şorca kahramanlık destanını Şor anlatıcılarının ağzından büyük aralıklarla yazıya geçirmiştir. Radloff'un derleyip *Proben* adlı eserinde aktardığı destanlar şunlardır: Karattı Pergen (517 dize), Kaan Pergen (515 dize), Altın Ergek (504 dize), Ay Mökö (396 dize), Oglak (370 dize), Aran Tayçı (290 dize), Altın Tayçı (215 dize) ve Kara Kaan (192 dize). Daha sonraki dönemde Verbitskiy, Radloff'un yazılı metne aktardığı "Kara Kaan ve Ay Manıs" destanlarını Rusçaya çevirmiştir. Araştırmacı, eserinde kayıcılar hakkında ve derlediği materyalin yayıldığı yerler hakkında bilgi vermemiştir. S.S. Surazakova, Radloff'un destan metinlerinin orijinal biçimini ve manzum yapısını koruyamadığını, metinlerin anlatıcının doğal performansından ziyade dikte edilerek parça hâlinde yazıldığını belirtmiştir. Çudoyakov, bu eleştiriye ve eksikliği haklı bulmakla birlikte, bu derlemenin Şorların doğal ortamında, dış etkilere önce saf bir şekilde oluşturulduğu için Radloff'un notlarının önemli bilimsel değere sahip olduğunu düşünmektedir (Çudoyakov, 2007: 17-18).

Türkiye'de Şorlar hakkında yapılmış araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır, saha çalışmaları ise yeterli değildir. Şorlar hakkında en kapsamlı çalışmalardan biri Metin Ergun tarafından kaleme alınan "Şor Kahramanlık Destanları"dır. Bu çalışmada Ergun önce Şorlar hakkında genel bilgi verip ardından Şor halkının destan geleneğinden ve destanların şekil özelliklerinden bahsetmiştir. Destanların içerdiği mitolojik ve sosyal hayatla ilgili motifleri detaylı şekilde inceledikten sonra Direnkova ve Radloff tarafından derlenmiş olan 15 adet Şor kahramanlık destan metnini Türkiye Türkçesine aktarmış ve bunların tahlillerini gerçekleştirmiştir.

2. Destan

Destanlar, insan varlığının başlangıcından itibaren yeryüzünün oluşum sürecine dair bilgiler veren mitlerle başlayan, genellikle kahramanların gerçek olduğuna inanılan, mitolojik unsurları bünyesinde barındıran ve onların devamını taşıyan, sözlü kültür ortamında yüz yüze etkileşimle nesilden nesle aktarılan, kahramanlık ana temasına odaklanan öykülerdir (Çobanoğlu, 2007: 16).

Destanlar; inanç, erdem ve kahramanlık maceralarının şiirsel hikâyeleridir. Bu destanlardaki kahramanlar genellikle Tanrılar, Tanrıçalar, güneş ışığından veya su köpüğünden yaratılan kutsal figürlerdir. Bu nedenle, yüzeysel bakıldığında, destanlar bir milletin hayal dünyasını yansıtan anlatımlar gibi algılanabilir. Ancak, sözlü kültür eserlerini derinlemesine

incelediğimizde bu destanların bir milletin erdemlerini, düşünce dünyasını ve sanatını şekillendiren temel unsurlar olduğunu görebiliriz. Destanlar, zengin mitolojik unsurlar içerirler ve tarih, düşünce ve sanat açısından büyük bir değer taşırlar. Tarih açısından, destanlar bir milletin kimliğinin oluşum sürecine ışık tutarlar. Halkın gözünde yaşayan halk ruhuyla hissedilen ve masalsı bir şekilde aktarılan tarihlerdir. Ancak destanlar doğrudan tarih bilim normlarıyla bağlantılı değildir. Destanlar, tarihten beslenen ve kökenleri tarihe dayanan bir halk edebiyatı ürünüdür (Banarlı, 1983: 1-2).

Türk milletinin geniş coğrafyaya yayılması, tarihi derinlik taşıması, ilahi bir gücün varlığını kabul etmeleri, erken dönemlerde milli bilince sahip olmaları, bağımsız yaşamaları gibi etkenler zengin bir kültürel birikime sahip olmalarını sağlamıştır. Bu kadim ve zengin birikimin en önemli yansıması olan destanlar, ait olduğu milletin hayata bakış açısını yansıtmaya ve bunu gelecek nesillere aktararak o milletin bekasını koruma misyonunu üstlenmektedir. Destanlar aracılığıyla milletler bağımsızlık, adalet, toprak vb. kavramların önemini kavramakta ve her zaman milli bilinci diri ve canlı tutmaktadır (Kayabaşı, 2016: 5).

Türk boylarının destanları, benzer olaylardan oluşmaları ve aynı kaynaklardan beslenmeleri nedeniyle geleneklerinde benzer terimler içerirler. Örneğin, Altay Türkleri, çörçök terimini masal ve destan için ortak bir kavram olarak kullanmıştır ancak çörçöklere, kay-çörçöklere göre daha kısa ve nesir şeklindedir. Kay-çörçökler ise uzun ve genellikle manzum şeklindedir. Bu nedenle, kay-çörçök destanı karşılarken çörçök ise masalı ifade etmektedir. Destanı masaldan ayırmak için halk, "kay eşliğinde ezgiyle söylenen masal" anlamına gelen "kaylap aydar çörçök" terimini kullanır. Destan anlatma eylemini ise "kaylamak" olarak adlandırırlar. Hakas Türkçesinde destan terimi "*alıptıǵ nımah*" olarak adlandırılır. Bu terim *nımah* ile *alıptıǵ* terimlerinin birleşmesinden oluşur; *nımah* masal ve efsanenin ifadesi iken *alıptıǵ* kahramanlık anlamına gelir. Bunun yanı sıra tarihi gerçeklere dayanan ve destanlara göre daha gerçekçi olan *matırlardanar istoriya kip- çohtarı* olarak adlandırılan tarihi destanlar da bulunmaktadır (Ergun, 1993: 23-24). Destanlar *kopuz* veya *çathan* isimli enstrümanlar eşliğinde *haycı* adı verilen destan anlatıcıları tarafından dinleyicilere icra edilir. Destan anlatma eylemi genellikle *haylamak* olarak adlandırılır. Şorlar ise Şorlar, destan terimine karşılık olarak genellikle "kay" terimini kullanırlar. Ancak farklı sözlü ürünleri ifade etmek için aynı zamanda "nartpak, nıbak, şörçek, narpak" gibi terimler de kullanılmaktadır. Aslında bu terimler, efsane ve fıkra dışında kalan sözlü kültür ürünlerini ve halk anlatmalarını genel olarak adlandırmak için kullanılan terimlerdir. "Nıbak" ve "şörçek" terimleri, halk anlatmalarında şiir dışında kalan diğer tüm sözlü ürünler için yaygın olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Şor destan geleneğinde destanı masal ve efsane gibi diğer türlerden ayırmak için "kay şörçek" terimi kullanılır. Ayrıca, Şor destan geleneğinde destanın kopuz

eşliğinde şarkı olarak söylenmesini ifade eden "kay komıs" terimi, Sibirya'daki diğer Türk boylarının destan geleneğinde görülmez (Dilek, 1998: 309-310; Özkan, 1997: 11-12; Ergun, 2006: 23)

Türklerin destan geleneğinde küçük farklılıkların dışında genel bir benzerlik gözlenmektedir. Lehçe varyasyonlarından dolayı destana ve destan anlatıcısına verilen isimlerde çeşitlilik bulunmaktadır. Ancak çoğu gelenek usta-cıracak ilişkisiyle aktarılmaktadır. Türk destan geleneğinin sağlam bir temele dayandığı açıktır. Destanların performansı rastgele yapılamaz. Aksi takdirde anlatıcının iyeler tarafından cezalandırıldığına inanılır. Bu nedenle anlatıcılar kutsal kabul edilir ve saygı duyulan kişilerdir (Salman, 2023: 50).

Destanlar genellikle geceleri veya önemli toplantıların ardından icra edilir. Destan anlatıcıları, yeteneklerine göre değişen çeşitli isimlerle anılabilirler. Sıklıkla icra sırasında bir enstrüman kullanılır. Ancak kadın anlatıcılar, gırtlak yapıları nedeniyle kahramanlık destanlarına uygun olmayabilir bu durumda daha çok masal veya aşk konulu türleri tercih ederler (Dilek, 1998: 309-310)

3. Şor Destan Kahramanlarının Tip Özellikleri

Tip, toplumun beklentilerine uygun davranan ve toplum içinde tanınmış bir kavramı karşılarken karakter kendi kişisel özellikleri için mücadele eden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserdeki kahraman, toplumun ona verdiği rolü yerine getirdiği sürece bir tipe dönüşebilir. Toplumun ihtiyaç duyduğu veya beklediği özellikleri yansıttığı sürece güçlü bir tipe dönüşür. Bununla beraber tip olumsuz özellikleri de içerebilir ve toplum tarafından sevilmeyen tipler de olabilir. Tip, genellikle toplumun duygularını, davranışlarını, alışkanlıklarını, bakış açısını ve felsefesini yansıtır. İyi ve kötü özelliklerin bulunduğu toplumlarda, eserde ideal bir tip ve ona karşı alınmayan bir tip olabilir. Yapılan çalışmalarda, tip kavramı için "kalıplaşma" terimi kullanılmıştır. Tip, belirli ölçüde kalıplaşmanın bir sonucudur, ancak aynı zamanda "sadeleşme" özelliğine de sahiptir çünkü tip karmaşık bir davranış sergilemez, kendi için sabit olan bir özelliğe dayanarak hareket eder (Salman, 2023: 87).

Tipler sözlü geleneğin kurgusal metinlerinde belirli eylemler ve sorumluluklarla toplumun değerlerini temsil eder. Bireysel özellikler yerine toplumun beklentilerine ve ideal davranışlara odaklanırlar. Dolayısıyla tipik bir unsurun duygusal veya içsel dünyası değil dışsal özellikleri ve ortak kalıp davranışları vurgulanır. Tipler, toplumun belli bir gerçeğini temsil eden ve değişen zihniyetlerle şekillenen unsurlardır. Zaman içinde toplumun zihniyetindeki değişiklikler tiplere yeni özellikler katabilir, ancak temelde köklü bir değişiklik olmaz. Tipler toplumun farklı zihniyet dönemlerinin ortak akıl ve düşüncesinin yansıması olarak karşımıza çıkar. Destan metinlerinde, tipik davranışlar ve karakterler sıklıkla karşımıza çıkar. Bu kalıplar, kültürler arası olarak benzerlik gösterebilir ve evrensel ortak bir

bilinci temsil edebilir. Ancak, bu düşünce Türk destan geleneğindeki ürünlere uygulandığında tam olarak uygun düşmeyebilir. Merkezî kahramanlar genellikle alp tipi, gazi tipi ve veli tipi olarak sınıflandırılır, ancak bu sınıflandırmalar Türk destan geleneğindeki tüm merkezî kahramanları kapsamamaktadır. Türk dünyasına ait temel destanların merkezî kahramanları karşılaştırmalı olarak sınıflandırıldığında bu eksiklik giderilebilir (Temur, 2012: 227-228).

Metin Ergun'un "Şor Kahramanlık Destanları" kitabındaki on beş destanın tercümesi incelendi ve merkezî karakterin olaylar ve koşullar karşısında sergilediği tipik davranışlar belirlendi. Destanlar içinde, merkezî karakterin sergilediği bu standart tepkiler, onun karakteristik özellikleri madde madde sıralanarak incelendi ve karakterin benzer durumlarla karşılaştığında verdiği tepkiler değerlendirildi. Ancak dikkate alınması gereken bir nokta bulunmaktadır: Destanlar, sözlü geleneğin ürünleridir ve olayların gelişimini etkileyen destanın olduğu zaman ve ortam önemlidir. Bazı destanlarda yeraltı dünyasıyla mücadele edilirken, diğerlerinde sadece merkezî kahramanın evlilik süreci ve bu süreçte yaşadığı mücadeleler anlatılır. Bu nedenle, uzun bir destanın içinde yer alan bazı olayların kısa destanlarda yer almadığı görülür. Bu yüzden belirlenen karakteristik özelliklerin tüm destanlardaki merkezî karakterle tam olarak örtüşmesi beklenmemelidir. Çünkü farklı olaylar, farklı karakteristik özellikleri ortaya çıkarır. Ancak, karakterin aynı durumla karşılaştığında, diğer destandaki karakterin verdiği tepkiyle benzer bir tepki vereceği düşünülür. Çünkü bu tepki, halkın kahramandan beklediği bir özelliktir (Salman, 2023: 159).

3.1. Merkezî Kahraman Tip Özellikleri

Şor Türklerinin incelenen destanlarındaki merkezî kahramanın özellikleri iki ana kategoriye ayrılmıştır. İlk olarak, genellikle doğum, aile ve hayatının belirli aşamalarını içeren ve kahramanın müdahalesinin sınırlı olduğu, Tanrı'nın ona bahsettiği düşünülen nitelikler *doğal tip özellikleri*; ardından merkezî kahramanın mücadelesine başladıktan sonra karşılaştığı olaylara verdiği standart tepkiler, etkin bir şekilde sergilediği özellikler *davranışsal tip özellikleri* başlığı altında incelenmiştir.

3.1.1. Merkezî Kahramanın Doğal Tip Özellikleri

Şor Türkleri, destan kahramanının Tanrı ile bir ilişkisi olduğuna inanır. Onun taşıdığı kut sayesinde, Tanrı'nın yeryüzünde sembolü olduğuna inanılır. Yerüstü dünyadan ara sıra aldığı destek ve yardımlar, bu inancın halk arasındaki yansımalarıdır. Bu nedenle, destan kahramanının soylu ve kutsal bir ailenin mensubu olduğuna inanılır. Bazı kahramanların doğrudan Tanrı tarafından özel olarak yaratılıp yeryüzüne gönderildiği düşünülür. Örneğin, Altın Sırık destanında merkezî kahraman üç yaratıcı tarafından gökyüzünde yaratılıp Altın Kağan yurduna gönderilmiştir. Ak Kağan, ak nehir kenarında, ak sıradağlar dibinde, üç göğün üstünde sallanan altın bir çadırda yaşayan ihtiyar ve soylu bir kağandır. Destan ilerledikçe, Ak Kağan

öldükten sonra yerine oğlu Altın Taycı, ondan sonra Aba Kulak ve en son olarak Aba Kulak'ın atalı Çaş Pilek gelir. Destanın merkezî kahramanları genellikle soylu kağanlardır (Ergun, 2006: 229-302).

Şor destanlarında sıkça görülen ve destan kahramanının tipik özelliği olarak kabul edilen bir diğer özellik, kahramanın yaşlı olmasına rağmen çocuğunun olmamasıdır. Eski Türk geleneğine göre soyun devamı önemlidir. Atanın biriktirdiği mirasa sahip çıkmak, onun adını yaşatmak ve soyunu devam ettirmek, halkın bilinç dünyasında önemli bir konudur. Bu nedenle çocuk sahibi olamayan kahramanlar ve eşleri bu durum karşısında büyük üzüntü duyarlar. Daha sonra ava çıkıp halka ziyafet verirler. Halkın dualarını alıp çocuk sahibi olurlar. Türk geleneği çerçevesinde, diğer Türk boylarının destanlarında da evlat sahibi olmayan kahramanın halka yemek yedirip dualarla dua talep ettiği ve bu olayın sonucunda evlat sahibi olduğu görülmektedir. Ak Kağan, üç zamandan beri yaşayan bir soylu kağan olmasına rağmen kendi soyundan bir çocuğu yoktur, onu bekleyen kimse yoktur. Altın Arıg hatunu ile bu duruma üzüлp ulu ağıt yakarlar. Gençliklerinden beri biriktirdikleri malın yaşlılık dönemlerinde başkalarının eline geçmesinden endişe ederler. Altın Arıg ve Ak Kağan'ın çocuk sahibi olmaları, ulu ağıtın ardından gerçekleşir. Altın Arıg, kağanına uzun süredir ava gitmediğini hatırlatır. Ak Kağan ava çıkar ve avladığı hayvanı halkıyla paylaşır. Avdan döndüğünde, bir kız ve bir erkek evladı dünyaya gelmiştir (Ergun, 2006: 154-156).

Destan kahramanlarının belirgin özelliklerinden biri, babalarının avda, savaşta veya uzun bir yolculukta olduğu sırada dünyaya gelmeleridir. Örneğin, Altın Ergek destanında kahraman, atası kaçırıldığı için ablası Altın Sabak tarafından büyütülmüştür. Bu durum, diğer destanlarda da sıkça karşımıza çıkar. Kahraman genellikle babasını göremez; çünkü doğduğunda babası ya savaşta hayatını kaybetmiştir ya da başka sebeplerle uzakta bulunmaktadır (Ergun, 2006: 216).

Şor Türkleri ve diğer Türk destanlarında, merkezî kahramanın erkek kardeşine nadiren rastlanır. Bu durumun, hâkimiyette oluşacak ikiliğin halka ve yönetimde bozulmaya neden olabileceğine inanılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Altın Sırık, Altın Taycı, Aran Taycı, Kartıga Pergen, Delikanlı ve Ölen Taycı gibi destanlarda da merkezî kahramanın bir erkek kardeşi bulunmaz. Genellikle tek çocuklardır. Bu tip özelliği bu destanlarda açıkça görülmektedir (Ergun, 2006: 452-455).

Destan kahramanlarının çocuklukları hızlıca geçer. Kahramanlar, genellikle halkın ve ailesinin en çok ihtiyaç duyduğu zamanda doğarlar ve bir misyonla dünyaya geldikleri düşünüldüğünden, hızlıca büyüyerek halklarını ve ailelerini düşmanlarından kurtarmaya çalışırlar. Bu özellik Altın Sırık destanında da görülmektedir. Altın Sırık, üç yaratıcı tarafından yaratılmıştır. Yetmiş yaşındaki altın taygadan çıkar, çırılçıplak bir genç

olarak otağa gelir. Hızla uyanır, halkını ve yardım talep edenleri savunmak için mücadeleye atılır (Ergun, 2006: 240-242).

Destan kahramanlarının fiziksel gücü olağanüstüdür ve kavgaları son derece şiddetlidir. Kahramanlar savaşa girdiğinde katı ağaçlar kurur, yerler yarılarak açılır, yuvalı kuşlar ve yavruları kaçır. Ak Kağan destanındaki merkezî kahraman olan Altın Taycı, bir güldüğünde kara taşlar yarılar. Aba Kulak öfkelenildiğinde, yer ve gök dibini delercesine bağırır (Ergun, 2006: 168).

Şor destanlarında kahraman sürekli bir mücadele içindedir ve bu mücadele destan sonuna kadar devam eder. Kahramanın mücadelesi hiç bitmez. Hatta yurdundan uzakta savaşırken bile düşmanlar yurduna baskın yapar, halkını veya ailesini kaçırır. Kahramanın uzakta olması düşmanları için bir fırsat olur ve yurduna saldırırlar, sevdiklerini kaçırır ve zarar verirler. Aran Taycı destanında, Kök Kağan uzakta iken yurduna saldırı olur ve oğlu Çılan Mongus tarafından kaçırılır. Ancak Kök Kağan, bu durumu Altın Mökö yurduna vardığında fark eder. Aran Taycı esaretten kurtulur ve yurda geri döner (Ergun, 2006: 308-315).

Ay Mögö destanında, Kızıl Tas'ın ölümü üzerine cesedinin dokuz çam başına kaldırılmasını ister. Ay Mögö, Kızıl Tas'ın cesedini dokuz çam başına yerleştirir ve destanın sonunda, ceset dokuz çamın kökünden yeniden doğar. Cesedin dokuz çam başına kaldırılmasının, ruhun üst âleme yolculuğuyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Destan kahramanları öldüğünde, bedenleri dağlara, kanları ise göllere dönüşür. Bu inanç, mitolojik dönemin destan türüne bir yansıması olarak kabul edilebilir. Ayrıca, destan kahramanlarının kutsal bir nitelik taşıdığına ve ruhlarının başka bir varlıkta yaşadığına dair bir göstergedir (Salman, 2023: 179).

3.1.2. Merkezî Kahramanın Davranışsal Tip Özellikleri

Şor destanlarında, merkezî kahramana genellikle yaşlı bir bilge tarafından ad verilir ve dua edilir. Ancak, kahramanın adını alması zor durumlardan başarıyla çıkmasıyla da olabilir. Bu gibi durumlarda, kahramana adını atı, kendisi veya dokuz yaratıcı vermektedir. Ayrıca bazı destanlarda anlatıcı kahramanın adını alma sürecinden geçtiği zamandan başlayarak anlatmaya başlar. Bu tür destanlarda, kahramanın adını alma yönteminden bahsedilmez. Ancak Şor destanlarının genelinde, adını alan yiğidin durumu ailesine bildirdiği, annesinin alaca boz kâseye içki hazırlayıp oğlunu deniz, ırmak veya su dibine gönderdiği gelen yaşlı kişinin ona ad verip dua ettikten sonra kaybolduğu görülür (Ergun, 2006: 156-157).

Şor destan kahramanlarının belirgin özelliklerinden biri mücadeleye gitmeden önce geleneksel bir toy yaparak evlenmeleridir. Destan metinlerinin incelenmesi, bu özelliğin Türk halkının bilinçaltının yansıması olduğunu gösterir. Bu kahramanın olası tehlikelere karşı güven sağlamak amacıyla ailesinin, tebaasının ve halkının desteğini almasıyla ilgilidir. Bu şekilde, kahramanın mücadeleye katılmadan önce yerine geçen kişinin

babasının mücadelesini devam ettirmesi istenir. Bu tip özellik, genellikle uzun soluklu destanlarda karşımıza çıkar. Ancak içerik ve epizot bakımından kısa olan metinlerde bu özelliğe nadiren rastlanır (Salman, 2023: 185).

Şor destanlarında merkezî kahraman tipinde bulunan bir başka özellik, bilge kişilere danışarak onların tavsiyeleri üzerine yolculuğa çıkmalarıdır. Bu bilge kişi, zaman zaman o yöredeki kocakarı yaşlı bir ihtiyar veya ihtiyar kılığına girmiş bir Tanrı olabilir. Altın Tayçı destanında, ona adını veren bilge ihtiyar kişidir ve ona rehberlik eder. Atının ayak izinin olmadığı hiçbir yer ve Altın Tayçı'nın ayağının basmadığı hiçbir yer kalmamasını diler. Bu durum onun geniş bir yurda sahip olması ve güçlü bir kağan olmasına yönelik bir ülküyü temsil eder (Ergun, 2006: 302-303).

Şor Türklerinde, destan kahramanının evleneceği kadının da soylu, yiğit bir kadın olması büyük önem taşır. Bu nedenle destan kahramanı, adı ve namı olan yiğit beylerin kızlarını annesi, ablası veya ihtiyar bir kadının tavsiyesiyle alır. Evlenmek için bu kadınlarla mücadele eder. Altın Tayçı'ya ablası Altın Tana, yaşlanmadan önce evlenmesi gerektiğini söyler. Hatta Altın Sabak isimli kızın ulu toyu olduğunu ve yiğitlerin orada birleşip ona saldıracığını belirtir. Altın Tayçı, bu toya katılır, yiğitleri yenip Altın Sabak ile evlenir (Ergun, 2006: 158).

Destan kahramanı halkının, yurdunun, ailesinin ve yiğit dostlarının iyiliği için yeraltı dünyası ve diğer âlemlere seyahat ederek mücadele eder. Altın Sırık destanında kahramanın, yeraltıyla yerüstü dünyalar arasında yolculuk yapması sıkça görülür. Yeraltı dünyasından gelen düşmanlar, kağanların yurtlarını ve ocaklarını tehdit ederler. Altın Kağan, bu düşmanları, örneğin Kola Sarıg gibi yeraltı iblislerini yenerek alt etmiştir. Daha sonra Altın Kağan, yedi gökten gelen altın bülbülün melodisini dinleyerek yeryüzüne yolculuk yapar. Yeryüzü, onun gözünde bir tür perde gibidir; Ata Tanrı tarafından yaratılan güneş ise sadece bir avuç kadar görünür. Kahraman, üç yaratıcıdan kendisine bir çocuk yaratmasını diler (Ergun, 2006: 233-239).

Merkezî kahraman, kurtardığı halktan haraç veya vergi talep etmez, onların özgürce kendi topraklarında yaşamalarını sağlamayı amaçlar. Altın Sırık destanında, üç yaratıcı tarafından yaratılan Altın Sırık doksan kat yer altındaki alplar tarafından, Kara Salgın adlı bir düşmanla mücadele etmek üzere gönderilir. Altın Sırık, Kara Salgın tarafından zulme uğrayan yeraltı alpları ve yer üstü kahramanlarının Kağan Sulazı adlı hükümdara karşı yardım taleplerini duyar. Altın Sırık, mücadeleye atılırken, ak dünyanın yiğitlerinin sözcüsü Altın Çiltis gelir ve ona destek için yardım ister. Altın Sırık, Kağan Sulazı ile uzun yıllar süren bir mücadeleye girişir, bu süreçte dostlarını da kaybeder. Sonunda, Kağan Sulazı'yı yenip öldürür. Yeraltının alpları ve yer üstünün yiğitleri Altın Sırık'a vergi vermeyi teklif ederler.

Ancak Altın Sırık, atalarının vergi almadığını ve herkesin kendi yurdunda özgürce yaşamasını istediğini belirtir (Ergun, 2006: 267).

Kahraman, av veya diğer kazanımları halkıyla, tebaasıyla ve ailesiyle adil bir şekilde paylaşır. Şor destanlarında merkezî kahramanın, halkı ve ailesi için mücadele ettiği açıkça görülmektedir. Bu sözlü ürünlerde, halkın refahını artırmayı en önemli görev ve sorumluluk olarak benimseyen bir anlayışın izleri bulunmaktadır. Kahraman, halkını ihtiyaç duydukları zamanlarda düşmanlardan korumayı, onların can ve mal güvenliğini sağlamayı kendisine hedef edinir. Örneğin, Ak Kağan ve eşi Altın Arıg, uzun bir süredir çocukları olmadığı için üzgündürler ve bu durum için ulu ağıt yakarlar. Altın Arıg, kocasının uzun süredir ava çıkmadığını hatırlatarak çözüm önerir. Ak Kağan, eşinin önerisini kabul eder, dokuz gün boyunca ava çıkar ve semiz kuşlar ile toynaklı hayvanlar avlar. Dönüşünde avladığı hayvanları halkına ve ailesine adil bir şekilde paylaşır. Bu şekilde, destan kahramanı sahip olduğunu adilce toplumla paylaşır (Ergun, 2006: 155).

Şor Türklerinin destan kahramanı, bir kez adını alıp yiğit bir bey olduğunda, ailesi, halkı ve yurdundan başka yerlerde zulme uğrayan topluluklardan gelen yardım taleplerini geri çevirmez. Bir yurda gitmeye söz verdiyse, bu sözden dönmez. Adaletsizlik, vergi ve haraç altında ezilen bir halk gördüğünde, mutlaka onlara yardım eder. Anne, abla ve eşlerinin, düşmanın büyük olduğunu ve giderse geri dönemeyeceğini söylemesine rağmen, onu bu yoldan alıkoyamazlar. Düşmanla ilgili verilen bilgileri ve tavsiyeleri dikkate alır, ancak kararından vazgeçmez. Örneğin, Altın Ergek destanında, Arancula adlı at, oğlana ad koymak ister ve ona Altın Ergek adını verir çünkü bu at babasının dostudur. Ancak, henüz dokuz yaşında olduğunu ve mücadele etmesi gerektiğini savunur. Babasının öldürüldüğünü ve halkın malının çalındığını öğrendiğinde ise *Üç yaşında da olsa giderim* diyerek atına biner ve yola çıkar (Ergun, 2006: 218).

Şor destan kahramanları zaman zaman zor durumlarla karşılaşır. Bu sıkıntılı anlarda dostlarından, yiğit beylerden ve hatta kendi atlarından yardım alırlar. Onlar kahramana yön gösterir, mücadelesinde destek olurlar. Ayrıca, destan kahramanı bazen üst âlemde gelen desteklerle de karşılaşır. Mücadeleyi kaybetme noktasında hafif bir esinti ona güç verir ya da gökyüzünden inen gizemli varlıklar, bilincini yitirmiş kahramanın etrafında dönerek ona yardım ederler. Birçok destanda merkezî kahramanın gücü olağanüstüdür (Ergun, 2006: 275-282).

Aba Kulak, destan içerisinde hem dedesine hem kendine yardım eden asalı yiğit Sıbas Oğlan için şu ifadeleri söylemektedir:

Hey ölür zamanımda atam gibi kurtaran Sıbas Oğlan, biter çağımda anam gibi kurtaran Sıbas Oğlan sen varıp kargış yetmez kara koca karının sonsuz ulu öğüdün sor! (Ergun, 2006: 185).

Destanlarda kahramanın atı da kendisi kadar önemlidir. Diğer atlar arasında fiziksel olarak daha güçlü olmalı ve kahramanın zorlu yolculuğunda

ona destek olmalıdır. Örneğin, Ay Mögö destanında, Ölbös Kağan'ın yurduna doğru ilerlerken, atı yolun zorluklarına dayanamaz ve artık koşamaz hâle gelir. Bu durum, Ay Mögö'nün içinde büyük bir hayal kırıklığına sebep olur. Atının, onu istediği hedefe götürememesi, bir yiğit için uygun olmayan bir durumdur. Ay Mögö, bu durum karşısında atına ağlar. Ancak bu sırada, bir adam urganla at çekerken ona rastlar ve atını ona verir. Ay Mögö, bu atın gökten inmiş üstün bir yaratılışa sahip olduğunu anlar. At da Ay Mögö'nün bir yiğit kağan olduğunu ve onun atı olmak istediğini fark eder ve bu nedenle ona katılır (Ergun, 2006: 319).

Mücadelelerini tamamladıktan sonra hemen yurda dönmek, destan kahramanlarının belirgin özelliklerinden biridir. Merkezî kahraman, halkının ve milletin başında olmalıdır. Yurdu ve ailesi için çıktığı yolculuğu tamamladığında derhal yurduna döner. Örneğin, Kağan Kes uzun bir mücadeleden sonra Kuu Kıs'ı yendikten sonra, gösterilen altın kutudan yurdunun ve halkının zor durumda olduğunu fark eder ve hemen yurda geri döner. Daha sonra dostu Altın Kartıga'nın kızını Kara Kazan'ın elinden kurtarmak için yola çıkar ve bu görevi tamamladıktan sonra da yine yurduna döner. Oğlu Çaştan Pergen de babasının düşmanlarıyla mücadele ettikten sonra annesi Kuu Kıs'ın yurduna döner. Kağan Pergen de atasının yurduna geri döner ve huzur içinde yaşamaya başlarlar (Ergun, 2006: 403).

3.2. Şor Destanlarında Alt Tipler

Olay örgüsü içindeki rollerine ve merkezî kahramanla olan ilişkilerine dayanarak, karakterler arasında merkezden dışa doğru genişleyen bir hiyerarşi bulunmaktadır. Temel olayın merkezindeki kahramandan dışarı doğru genişleyen bu hiyerarşide yer alan karakterler, bulundukları toplumun düşünsel yapısını yansıtır. Destan boyunca merkezî kahramanla olumlu ya da olumsuz biçimde doğrudan temas halinde olan ve ana işlevi olan kahramanlar *norm tipler* olarak adlandırılabilir. İkinci derecede işlevi olan kahramanlar ise *fon tipler* olarak adlandırılabilir. Norm tipler, merkezî kahramandan sonra en fazla işlevi olan karakterlerdir, destandaki ana olayın gidişatına doğrudan katkıda bulunurlar ve sahnede aktif bir rol oynarlar. Merkezî kahramana doğrudan yardım eden veya karşısındaki çatışmanın merkezinde yer alan karakterler norm tipler olarak kabul edilebilir. Destanlardaki norm tipler, ideali ve zıt ideali temsil etme bakımından iki kategoriye ayrılabilirler. İki grup, dışarıdan bakıldığında zıt unsurları temsil etse de, işlevsel olarak merkezî kahraman üzerinden aktarılmak istenen dönemin değer yargılarını güçlendirici ve destekleyici bir rol oynarlar. Merkezî kahramanın taşıdığı ideal değeri savunan norm tipler bu değeri destekler ve korur. Zıt güçler bu değeri zayıflatmaya çalışır, ancak kahraman mücadeleyi kazandığında temsil ettiği değer güçlenir ve anlatıcı aracılığıyla nesilden nesle aktarılır (Temur, 2012: 89-91).

Anlatmaya bağlı metinlerde, merkezî kahraman dışındaki karakterler, destandaki ana olayın seyrine müdahaleleri ve merkezî kahramanla olan

ilişkileri bağlamında *dinamik ve edilgin alt tipler* olarak sınıflandırılabilir. Dinamik alt tipler, olayların içinde aktif bir rol oynarlar, merkezî kahramana yardımcı olur ve ana olayın devamlılığını sağlarlar. Kahramana destek olan, onu harekete geçiren, zor durumda yardım eden veya esaretten kurtaran kahramanlar dinamik alt tip kategorisine girerler. Anlatı boyunca, dinamik alt tiplerin sıklıkla merkezî kahramanla aynı olay ve mücadele kesitinde adları geçer. Bunlar kahramanın yoldaşı, dostu veya üst âleminden gelen bir kahraman olabilirler. Ancak dinamik alt tip her zaman kahramanla aynı ideal için savaşan karakterler olmayabilir. Kahramanın dinamik sınıfında olması, onun olayın seyrine müdahalesi ve etkisi nedeniyledir. Karşıt güçler tarafından yapıldığında, kahramanın çatışma yaşadığı karakter de dinamik alt tip sınıfına dâhil edilebilir. Kahramanın düşmanı veya ona ihanet eden kişi, doğrudan kahramanla mücadele ederek olayın seyrinde etkili bir rol oynar. Bu nedenle, kahramana ve olayın seyrine yakın olan karakterlerin dinamik alt tip sınıfında değerlendirilmesi önemlidir (Salman, 2023: 225).

3.2.1. Dinamik Alt Tip

Sözlü verim, bir çekirdek olayın etrafında şekillenir. Merkezî kahraman, bu olayın başlangıç noktasında bulunur ve olayın çözüme ulaşmasına kadar en etkin rolü oynayan ve olaya yön veren tiptir. Ancak merkezî kahramanın etkisiyle hareket eden olay, anlatı içinde etkili olan karakterlerin müdahalesiyle yön değiştirebilir. Olayın seyrini ve sürekliliğini etkileyen bu karakterlere *"dinamik alt tipler"* denir.

Dinamik alt tipler, genellikle diğer araştırmacılar tarafından "norm tipler" kategorisi altında "bilge tip, kadın tipi, kırk yiğit, düşman tipi" gibi başlıklara ayrılmaktadır. Ancak, bu sınıflandırmanın yetersiz olduğu görülmektedir. Çünkü incelenen destan metinlerinde, alt tiplerin cinsiyet ve toplum içindeki konumlarına dayalı yapılan sınıflandırmanın yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle dinamik alt tiplerin merkezî kahramana karşı sergiledikleri tavırlar, olayların gidişatına müdahale yetenekleri ve toplumun beklentilerine uygunlukları gibi özelliklerine dayanarak *"kahramanı destekleyen dinamik alt tipler"* ve *"karşıt gücü temsil eden dinamik alt tipler"* olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Şor Türklerinin incelenen destanlarında, bilge tipin bazı epizotlarda olayın seyrine müdahalesinin yetersiz olduğu ve kahramana yeteri kadar destek olmadığı belirlenmiştir. Kadın tiplerin ise bazı epizotlarda edilgin alt tiplere daha yakın olduğu veya kahramanın ailesinden ona ihanet eden kadın tiplerin bulunduğu gözlemlenmiştir. Düşman tipi sınıflandırması altında değerlendirilen karakterlerin, epizotun seyri içinde merkezî kahramanla dost olduğu ve ondan af dileyip yardım istediği tespit edilmiştir. Bu nedenlerden ötürü, incelenen alt tiplerin "kahramanı destekleyen tip" ve "karşıt gücü temsil eden alt tip" şeklinde sınıflandırılmasının, Şor destanları üzerine yapılacak bilimsel çalışmalarda daha verimli bir katkı sunacağı düşünülmektedir (age: 225).

Altın Sırık destanında, merkezî kahramanın babası olan Altın Kağan yaşlandığında, yurduna düşmanlar saldırır ve onu yenmek isterler. Bu mücadele sırasında Altın Kağan'ın güç kaybettiği noktada karısı Altın Arıg, kocasının kim olduğunu, gücünü ve cesaretini hatırlatarak olayın seyrini değiştirir ve böylece Altın Kağan'ın mağlubiyetini engeller. Destanda, mitolojik anlamda merkezî kahramana en önemli katkısı sağlayan Üç Yaratıcı adlı bir figür bulunmaktadır. Altın Kağan'ın dileği üzerine, Üç Yaratıcı, ona Altın Sırık gibi bir kahramanı yaratır ve gönderir. Kahramanın atı öldüğünde onu diriltir ve yorulduğunda ona at gücü verir. Merkezî kahraman, destan boyunca üst âlemden destek ve yardım almıştır (Ergun, 2006: 235-240).

Kara Salgın, Altın Çıltıs ve Kara Şimeldey gibi karakterler, merkezî kahraman Kağan Sulaz'ın yurdunda mücadele ederken onu destekleyen ve bu mücadelede canlarını ortaya koyan dinamik tiplerdir. Altın Şappa ise, merkezî kahramanın yoldaşı Altın Çıltıs'ın oğludur. Kara Sulazıyla vuruşurken gelip merkezî kahramana yardım eder. Merkezî kahramanın atı da önemli bir rol oynar ve dinamik bir karaktere dönüşür. Dostunun tehlikede olduğunu merkezî kahramana haber verir, onun evleneceği kadın için düzenlenen yarışa katılır, yaratıcının gönderdiği dokuz tüylü oku takip eder ve kahramana getirir, düzenlenen bahislere katılır ve atı da yiğitlik ve cesaretini gösterir.

Karşıt güç kavramı genellikle düşman tipiyle ilişkilendirilir. Ancak destan metinlerinde, merkezî kahramanın savunduğu değerlere karşı bir mücadele içinde olan, onun hedeflerine ulaşmasını engelleyen, evlilik ve mücadele yolunda karşısına çıkan, onun yiğitliğini test etmek amacıyla tuzaklar kuran ve hatta kahramana ihanet eden karakterleri de bu kategoriye dâhil etmek gerekir.

Ay Mögö destanında, merkezî kahramana karşı olan dinamik alt tiplerden biri Kırçağan Kağan'dır. Altın Kağan, yurduna gelerek Ay Mögö'nün ablası Altın Arıg'ı zorla almak ve malını, halkını kaçırmak ister. Ay Mögö, henüz üç yaşındayken yurdunu tehdit eden düşmanı yenerek erginlik sürecini tamamlar. Karşıt güç ne kadar güçlüyse, merkezî kahramanın savunduğu değerler de toplumun gözünde o derece değer kazanır (Ergun, 2006: 316-318).

3.2.2. Edilgin Alt Tip

Edilgin tip, destanın ana olay örgüsüne etki etmeyen, kahramanın taşıdığı değerleri desteklemeyen veya kahramanın savunduğu değerlere karşı bir duruş sergilemeyen karakterleri ifade eder. Bu karakterler, iki zıt unsurdan oluşan bir çatışma esnasında destanın devamlılığını sağlamakla görevlidir ancak olaylara doğrudan müdahale etmezler. Bu tipler, destandaki farklı bölümlerde farklı rollerde karşımıza çıkabilirler. Bir destanın içerisinde kadın kahraman tipi dinamik bir tip olabilirken, başka bir destanda daha edilgin bir konumda yer alabilir.

Kartıga Pergen Destanı'nda, merkezî kahramanın annesi olan Altın Köök, edilgin bir tiptir. Kartıga Pergen'e sadece nasıl ve kimden ad alması gerektiğini belirtir. Kara Mökö ise temelde düşman bir karakterdir, ancak Kartıga Pergen'le hiçbir zaman doğrudan mücadele etmemiştir. Merkezî kahramanın babasıyla çatışma yaşar. Kara Mökö, Kartıga Pergen'in dostu olan Ay Kılış'ın babası olduğu için, ikisinin kavgasını ayırır. Ancak Kara Mökö, ne merkezî kahramana ne de olayın seyrine doğrudan müdahale eder (Ergun, 2006: 454-457).

Sonuç

Şor Destanları'ndaki kahramanlar, toplumun beklentilerine göre şekillenen tipik figürlerdir. Bu kahramanlar, toplumsal değerleri ve idealleri yansıtan, belirli kalıplaşmış davranışları sergileyen karakterlerdir. Her destanda, kahramanın karşılaştığı olaylar ve koşullar karşısında verdiği tepkiler, toplumun ona biçtiği rolü ve beklediği davranışları ortaya koyar. Kahramanın tipik özellikleri, halkın ondan beklediği özelliklere paralel olarak şekillenir. Ancak, her destanın farklı zaman ve mekânda ortaya çıkması, kahramanın bazı özelliklerinin değişmesine yol açabilir. Bununla birlikte, kahramanların aynı durumlarla karşılaştığında sergiledikleri benzer tepkiler, halkın kahramandan beklediği sabit özellikleri yansıtır. Bu bağlamda, tipik davranışlar ve karakteristik özellikler, halkın ortak bilincinin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve destanlardaki kahraman figürleri, toplumun değerlerine hizmet eden önemli birer simge olarak karşımıza çıkar.

Şor Türklerinin destanlarındaki merkezî kahraman tipleri, hem doğuştan sahip oldukları olağanüstü özellikler hem de sergiledikleri davranışlarla belirginleşir. Kahramanlar genellikle kutsal soyları ve Tanrı ile olan ilişkileriyle tanımlanır, halklarına yardım etmek amacıyla hızlıca büyür ve mücadeleye atılır. Ayrıca, halkının iyiliği için yeraltı dünyalarıyla, zorluklarla ve düşmanlarla savaşırlar. Kahramanlar adaletli, halkı için savaştan ve zor durumlarla karşılaştıklarında bile yılmayan kişilerdir. Fakat, kahramanların güçlü yönleri kadar onların duygusal yanları da vurgulanır; çocuk sahibi olamamak gibi zorluklar, onları halkın dua ve desteğiyle aşar. Bu kahramanlar hem fiziksel güçleri hem de manevi sorumluluklarıyla halklarının simgesi olurlar. Şor destanlarında karakterler, rollerine ve merkezî kahramanla ilişkilerine göre farklı alt tiplerde sınıflandırılabilir. Dinamik alt tipler, olayın seyrini etkileyen, kahramanı destekleyen veya ona karşı çıkan karakterlerdir. Kahramanı destekleyen tipler, örneğin Altın Arığ gibi, olayın akışını değiştirebilir ve kahramanın zaferine katkı sağlar. Karşıt gücü temsil eden alt tipler ise kahramanın değerlerine karşı mücadele eden karakterlerdir. Edilgin alt tipler ise olaylara doğrudan müdahale etmeyen, sadece destanın devamını sağlamakla görevli figürlerdir. Bu sınıflama, destanlardaki toplumsal değerleri yansıtan, karakterlerin işlevsel rollerine dayalı bir analiz sunar.

KAYNAKÇA

- Bağcı, A. (2011). *Şor destancılık geleneği ve Şor kahramanlık destanı'''kännü körçen kün- köök" üzerinde mukayeseli bir çalışma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. C. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk dünyası epik destan geleneği*. Ankara : Akçağ Yayınları.
- Çudoyakov, A. (2007). *Şor destanı incelemeleri*. (çev.: C. Turgunbayer), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (1998). Altay Türk kayçılık geleneği ve kayçı N. U. ulagaşev. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, 309-360.
- Ergun, M. (1993). Hakas haycıları ve haycılık sanatı. *Milli Folklor*, 3(19), 23-27.
- Ergun, M. (2006). *Şor kahramanlık destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. - Aça, M. (2004). *Tıva kahramanlık destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayabaşı, O. A. (2016). *Destan ve hükümdar*. Konya: Kömen Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Altın Arığ destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.
- Salman, F. (2023). *Şor destan kahramanlarının tip özellikleri*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Temur, N. (2012). *Manas destanındaki tipler üzerine bir inceleme*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Extended Summary

Epics hold a significant place in the cultural memory of peoples and are considered one of the fundamental elements of oral tradition. Turkic epics are powerful narratives that reflect the mentality and national values of the people. These epics, especially through the hero figures, help us understand the beliefs, virtues, and worldview of the people. The epic narratives of the Shor Turks also play a crucial role in the oral cultural heritage of Siberian Turks. Although the Shor people have a rich folklore tradition, academic studies in this field are quite limited. This study aims to provide an in-depth analysis of the heroic epics of the Shor Turks and their hero typologies.

In this context, the study will explore the content of Shor Turkic heroic epics, the hero figures in them, and how these figures reflect the worldview of the people. Analyzing the typological characteristics of the epic heroes of the Shor people will allow us to better understand their impact on their society. The study will focus on the following research questions:

1. What are the innate characteristics and those developed through struggles of the heroes in the epics of the Shor Turks?
2. To what extent do the behaviors of these heroes align with the values and expectations of the people?
3. What are the common themes in the struggles of the heroes in Shor Turkic epics, and what is the concept of heroism in these epics?

The epics of the Shor Turks are significant texts reflecting the values, heroism, and cultural heritage of their society. These epics often feature heroes endowed with extraordinary powers and high moral values, but the other characters surrounding the main hero also play an essential role in the narratives. The relationships between these characters and the central hero are crucial for reflecting the society's value judgments and understanding the concept of

heroism. Another objective of the study is to examine the character types in Shor Turkic epics and explore how these characters reflect the social values of the community. The study will focus on the following questions:

1. What subtypes can the characters in Shor epics be classified into?
2. How do the relationships of these subtypes with the central hero shape the societal values?
3. What are the functional roles of dynamic and passive subtypes?

Studies on the epic tradition of the Shor Turks have generally focused on the preservation of their oral culture and its transcription. One of the first researchers to compile Shor epics, Radloff emphasized the cultural value of these texts and how they serve as a key source for understanding the folklore of the Shor people. These compilations have become essential resources for understanding the culture of the Shor people. Additionally, Metin Ergun's work *Shor Heroic Epics* is one of the most comprehensive studies in Turkey. Ergun deeply examined the mythological and social contexts of these epics and translated them into Turkic, demonstrating their importance within Turkic culture (Ergun, 2006: 23).

Turkic epics, in general, reflect societal values such as heroism, justice, independence, and virtue. Like other Turkic communities, the Shor people have passed on their understanding of heroism through their epics across generations. The heroic figures in Shor epics are typically described as strong, brave individuals ready to make sacrifices for their people. However, in Shor epics, heroes are sometimes shaped as functional figures related to their community's livelihoods, such as hunters and blacksmiths. The understanding of heroism is seen to be shaped through the relationships these figures have with their society (Çudoyakov, 2007: 19).

In this study, the analysis of Shor Turkic heroic epics has been conducted using qualitative research methods. Methodologically, in-depth text analysis has been applied. Initially, the Shor heroic epics compiled by Radloff and translated into Turkic by Metin Ergun were examined. These texts were analyzed in terms of their linguistic structure, themes, character typology, and mythological elements. The relationship between the hero characters, especially their typologies and societal values, has been scrutinized. Additionally, the Shor people's oral traditions, such as the performance of epic storytelling and the use of instruments like the *kaylama* (oral chant) and *kopuz* (a stringed instrument), have also been considered.

The primary method of the study is text analysis and character analysis. Fifteen different epics were examined linguistically and thematically, and the "innate" and "behavioral" characteristics of the heroes were categorized in detail. The relationship of these heroes with their society, including their engagement in sharing with the people, ensuring justice, and fighting for their communities, was also assessed.

The heroic epics of the Shor Turks present an important cultural heritage that reflects the values, beliefs, and concept of heroism of their people. The hero types, similar to other Turkic epics, are generally endowed with extraordinary characteristics. However, the heroes in Shor epics are directly related to the way of life of the Shor people and are shaped into functional hero types, such as hunters and blacksmiths. These heroes are formed around themes of fighting against nature, combating social injustice, and protecting their people. The mythological elements in the content of the epics clearly reflect the Shor people's relationship with nature and their respect for natural forces.

In Shor epics, the heroes' successes generally focus on struggles against nature, combating social injustice, and protecting their people. Heroes are born when their people need them, grow rapidly, and achieve great victories in a short time. They are not only endowed with innate sacred qualities but also acquire skills through wars and struggles.

The heroic epics of the Shor Turks serve as a significant oral cultural heritage that helps us understand the values, beliefs, and social structure of their society. These epics clearly reflect the Shor people's concept of heroism and their societal values. Heroes are depicted as strong, just, and protective figures. The Shor Turks' concept of heroism strikes a balance between their innate sacred qualities and their responsibilities to their communities. This study has

contributed to our understanding of the characteristic traits of the heroes in Shor Turkic epics and revealed the diversity of heroism across different Turkic communities.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Finansman/Funding: Bu makale için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır./ No support was received from any institution or organization for this article.

Yapay Zekâ Kullanımı/Use of GenAI: Bu makalede yapay zekâdan yararlanılmamıştır./*GenAI was not used in this article.*

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Destek ve teşekkür beyanı bulunmamaktadır./ *There is no statement of support or gratitude.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Yazarın Notu/Aauthor's Note: Yazarın bir notu yoktur./ There is no author's note.

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Her iki yazarın da katkı oranı eşittir./*Both authors contributed equally.*